

Pamięć o drugiej wojnie światowej a stosunki rosyjsko-izraelskie

Sylwia Gorlicka

Uniwersytet Warszawski

Autorka podjęła próbę oceny relacji rosyjsko-izraelskich. Jako najważniejszy środek w ich kreowaniu postrzega politykę historyczną dotyczącą drugiej wojny światowej. Dla zweryfikowania swojej hipotezy wskazuje na podłoże wspólnej narracji historycznej, tj. uczestnictwo Żydów w elitach wojskowych ZSRR, radzieckie wsparcie dla powstania Izraela, postrzeganie roli Armii Czerwonej w wyzwaniu Europy od nazizmu. Dostrzega również dodatkowe czynniki wpływające na stan stosunków rosyjsko-izraelskich: obecność radzieckich *olim* w życiu politycznym i kulturowym Izraela oraz relacje prywatne głów obu państw.

Słowa kluczowe: Federacja Rosyjska, Izrael, polityka historyczna, pamięć historyczna, druga wojna światowa, *olim*, radzieccy Żydzi.

Wprowadzenie

Niezwykle dramatyczne doświadczenie dla ludności Europy, jakim była druga wojna światowa, mimo upływu czasu nadal w pewnym stopniu warunkuje zarówno relacje między państwami, jak i wzajemne postrzeganie się narodów na świecie. Interpretacja minionych wydarzeń jest determinowana różnymi czynnikami. Szczególnie istotna jest tzw. pamięć historyczna – zarówno indywidualna (implikowana doświadczeniami danej osoby lub wspomnieniami członków rodziny, przechowywana przez pokolenia), jak i narodowa (składają się na nią doświadczenia własne i kreowanie przez elity danego państwa konkretnych obrazów, skojarzeń czy uwypuklania niektórych wydarzeń dla osiągnięcia pożądanego celu politycznych).

Dostrzegalne jest również, że interpretacje drugiej wojny światowej bywają dość zróżnicowane w poszczególnych krajach. Dotyczą one choćby roli Armii Czerwonej w 1945 r. i warunkowane są m.in. uczestnictwem danego państwa po stronie „zwycięzców” lub „przegranych”. Naturalną reakcją na porażkę narodu jest ustalanie „obiektywnych” przyczyn niepowodzenia oraz reinterpretacji działalności strony, która odniosła zwycięstwo. Szczególnie istotna i najbardziej jaskrawa współcześnie jest druga wymieniona postawa, tj. problem z dokonaniem rzetelnej analizy omawianych wyżej wydarzeń przez kraje, które uznają się za poszkodowane w wyniku

aktywności wojsk radzieckich na ich terenie, oraz włączeniem w obszar wpływów ZSRR. Dochodzi do takiej interpretacji tamtych wydarzeń, która pozwala niejako na zrównanie „kata” i „zwycięzcy”¹. Staje się to nie tylko korzystne dla grup chcących umniejszyć rolę Niemiec nazistowskich w rozpętanu drugiej wojny światowej, ale i dla tworzenia pewnej „strefy komfortu psychicznego” dla krajów, które stały się przedmiotem działań wojennych i powojennych, a nie podmiotem. Owa postawa jest o tyle zrozumiała, iż polityka historyczna służy m.in. tworzeniu samoidentyfikacji narodów współcześnie oraz angażowaniu własnych obywateli przez elity do uczestnictwa w bieżących wydarzeniach politycznych.

Silna krytyka Armii Czerwonej przy jednoczesnym pomijaniu analogicznych czynów pozostałych armii² była skutecznym narzędziem walki między strukturami atlantyckimi i Układu Warszawskiego w epoce zimnej wojny, jednak nie zdezaktualizowała się również współcześnie. Równolegle ulega zatarciu pamięć o tym, iż celem ostatecznym Adolfa Hitlera była całkowita zagłada narodów uznawanych przez niego za bezwartościowe, zatem śmierć poniosłaby przeważająca większość ludności Europy. Narracja historyczna stawia więc „gwałty i grabieże” dokonane przez część żołnierzy Armii Czerwonej jako warte większego potępienia niż masowe egzekucje i cyniczna eksploatacja (aż do zgonu) więźniów niemieckich obozów koncentracyjnych i chęć unicestwienia wszystkich osób uznanych za „niearyjskie”.

Efektom tego typu podejścia staje się m.in. negatywne postrzeganie uroczystości związanych z Dniem Zwycięstwa. Staje się on również doskonałą okazją do zarzucania Federacji Rosyjskiej buty, imperializmu (dowodem na to ma być pokaz militariów i wojska podczas parady), a przede wszystkim – pragnienia fałszowania historii za pomocą ukrywania „ciemnych stron” działalności armii radzieckiej czy systemu stalinowskiego przez współczesne władze Rosji. Tymczasem wiele krajów dopuszcza się niespójnej interpretacji niektórych wydarzeń doby drugiej wojny światowej³. Interpretacja historii czyni ją zatem aktywnym, aktualnym czynnikiem, który w ten sposób kształtuje współczesność⁴.

¹ A. Seniavskii, E. Seniavskaya, *The historical memory of Twentieth-Century Wars as an arena of ideological, political, and psychological Confrontation*, „Russian Studies in History” 2010, t. 49, nr 1, s. 75.

² Szerzej na ten temat: T. Kruszewski, *Gwałty na kobietach niemieckich w schyłkowym okresie II wojny światowej (październik 1944–8/9 maja 1945 roku) i w pierwszych latach po jej zakończeniu*, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016.

³ Dobrym przykładem jest całkowita krytyka paktu Ribbentrop–Mołotow m.in. w krajach bałtyckich. Na jego mocy Litwa miała dostać się pod niemiecką strefę wpływów. Znalazła się jednak w strefie radzieckiej na mocy Traktatu o granicach i przyjaźni, który zmodyfikował postanowienia paktu. ZSRR oddał zajęte Wilno Litwinom. Przy okazji uwypuklenia wspomnianego paktu zapomina się również o polityce krajów Europy Zachodniej, która miała na celu prewencyjne kierunkowanie działań wojennych Hitlera na Wschód. Pomniki m.in. w Lihuli w Estonii również wywołały niemałe kontrowersje na świecie. Zob. *Wiesenthal Center Protests erection of monument commemorating Estonian SS-Division which fought with nazis in world war, II*, <https://web.archive.org/web/20070929120734/http://www.wiesenthal.com/site/apps/nl/content2.asp?c=bhKRI6PDInE&b=296323&ct=350557> (dostęp: 29.04.2019).

⁴ B.A. Шнирельман, *Социальная память: вопросы теории*, w: B.A. Тишкова, Е.А. Пивневой (red.), *Историческая память и российская идентичность*, [b.m.w.], 2018, s. 13.

Drugim ważnym elementem związanym z drugą wojną światową jest postrzeganie niektórych narodów jako ofiar tamtych wydarzeń, a co za tym idzie – eksploatawanie tzw. martyrologii do budowania własnej tożsamości⁵. Choć zazwyczaj przypisuje się tego typu podejście Żydom, którym udało się utworzyć wiele organizacji mających na celu prowadzenie skonkretyzowanej narracji historycznej, w której centrum znajduje się Holocaust⁶, również Rosja czy Polska starają się podkreślać skalę strat, jakie poniosły w wyniku drugiej wojny światowej⁷. Zatem pogląd, jakoby wyłącznie Żydzi budowali swoją tożsamość narodową na fundamentach męczeńskich⁸, jest trudny do obrony, lecz rozpowszechniony. Przyczyn takiego stanu rzeczy należy doszukiwać się w tym, iż media poświęcają Holocaustowi dużą uwagę od kilkadziesiąt lat. Niemały udział w tym ma – zdaniem niektórych badaczy – strona niemiecka, która ogranicza się w swoich opisach historycznych wyłącznie do żydowskich ofiar drugiej wojny światowej⁹.

Warto jednak zauważyć, iż obecnie to Stany Zjednoczone pełnią funkcję najważniejszego „rzecznika” interesów żydowskich¹⁰ na świecie. Czynią to nie tylko w formie deklaratywnej, ale również prawnej¹¹. Autorytet mocarstwa, z którego stanowiskiem liczy się opinia międzynarodowa, zdecydowanie sprzyja wprowadzaniu tego typu przedsięwzięć w fazę realizacji. Jednakże wbrew powszechnie przyjętym założeniom, iż relacje amerykańsko-izraelskie są bezsprzecznie doskonałe i kompatybilne, sam Izrael wyraża pewne obawy dotyczące zbyt dużego uzależnienia się materialnego, a w konsekwencji politycznego od dużego sojusznika zza oceanu¹². Również eksponowanie w mass mediach istotności tychże stosunków powoduje, iż politykę zagraniczną Izraela postrzega się jednowymiarowo. Tymczasem państwo to utrzymuje bliskie relacje również z – uznawaną obecnie za antagonistę USA – Federacją Rosyjską, która – jak zostanie wykazane w artykule – ma niemałe znaczenie w polityce zagranicznej Izraela za sprawą wspólnej polityki historycznej obu państw.

⁵ W ostatnim czasie służy także do uzasadnienia przez państwa swoich roszczeń materialnych.

⁶ Najważniejsze organizacje zajmujące się wspomnianą tematyką to Liga przeciw Zniesławieniu (ang. Anti-Defamation League), Amerykański Kongres Żydowski, Amerykańsko-Żydowski Połączony Komitet Rozdzielczy (ang. American Jewish Joint Distribution Committee), AIPAC (American Israel Public Affairs Committee).

⁷ Mularczyk o reparacjach wojennych: *Sprawa jest otwarta politycznie i prawnie*, <https://forsal.pl/artykuly/1405059,mularczyk-o-reparacjach-wojennych-sprawa-jest-otwarta-politycznie-i-prawnie.html> (dostęp: 18.04.2019).

⁸ Zdaniem niektórych badaczy esencją tożsamości żydowskiej jest połączenie dumy ze „starożytności” swojego narodu i cierpienia z powodu „wygnania”. Historyczność narodu nadaje sens okresom „cierpienia i tortur”, łącząc je w spójną całość w postaci ukonkretyzowanej narracji historycznej. Więcej: S. Mock, *Images of Defeat in the Construction of National Identity*, ProQuest, London 2009, s. 119, 120.

⁹ A. Seniavskii, E. Seniavskaya, op. cit., s. 76.

¹⁰ *Trump zdecydował – USA będą zwalczać antysemityzm w Europie*, <https://kresy.pl/wydarzenia/regiony/ameryka/trump-zdecydowal-usa-beda-zwalczac-antysemityzm-w-europie/> (dostęp: 18.04.2019).

¹¹ Przykładem jest najnowsza rezolucja nr 672 – Combating European Anti-Semitism Act of 2017, podpisana przez prezydenta USA Donalda Trumpa w styczniu 2019 r., a złożona w Kongresie amerykańskim w 2017 r.

¹² Szerzej na ten temat: A. Bryc, *Izrael 2020 skazany na potęgę?*, Poltext, Warszawa 2014.

Niniejszy artykuł traktuje zatem o relacjach Rosji i Izraela w kontekście pamięci historycznej o drugiej wojnie światowej, a co za tym idzie – kwestii stycznych dla obu państw w narracji historycznej i politycznej, a także z punktu widzenia społeczeństw rosyjskiego i izraelskiego. Problematyka poruszona w artykule została ujęta z konstruktywistycznej perspektywy teoretycznej w badaniu stosunków międzynarodowych¹³. Dokonanie takiej analizy jest zasadne ze względu na niski stopień świadomości tematu w Polsce, a także utrwalenie się stereotypu strategicznego partnerstwa amerykańsko-izraelskiego, którego istnienie trudne jest co prawda do podważenia, niemniej nie funkcjonuje jako jedyny kierunek polityki zagranicznej państwa Izrael. Artykuł odpowiada na pytanie dotyczące stanu relacji rosyjsko-izraelskich na poziomie dyplomatycznym, a także służy wyjaśnieniu współczesnego sposobu prowadzenia polityki historycznej (zarówno wewnętrznej, jak i zagranicznej) Federacji Rosyjskiej i Izraela. Celem artykułu jest zatem weryfikacja hipotezy, według której wspólna polityka historyczna Moskwy i Jerozolimy jest katalizatorem budowania dobrych relacji między tymi państwami.

Artykuł został napisany na podstawie analizy najnowszych relacji medialnych, jak również publikacji naukowych dotyczących pamięci historycznej Rosjan, m.in. *Историческая память и российская идентичность* pod red. В.А. Тишкова i Е.А. Пивневой, *Kategorie „swój” i „obcy” w rosyjskim myśleniu politycznym* Olgi Nadszakuly i *W poszukiwaniu utraconych obrazów. Nostalgia postsowiecka w polityce symbolicznej Rosji (2000–2008)* Aleksandry Zamarajewej; oraz tych odnoszących się do Izraela: Ela Sidi, *Izrael oswojony, Państwo Izrael – analiza polityczno-prawna*, red. Ewy Rudnik, i *Izrael 2020 skazany na potęgę?* autorstwa Agnieszki Bryc. Bardzo przydatny okazał się magazyn „Midrasz”, a także informacje dostępne na rządowych stronach internetowych Federacji Rosyjskiej i Izraela.

Wizerunek Armii Czerwonej w Izraelu

Szacuje się, iż w szeregach Armii Czerwonej służyło 350–500 tys. Żydów, śmierć poniosło około 120–142 tys. z nich¹⁴, natomiast w Izraelu nadal żyje około 7 tys. weteranów drugiej wojny światowej¹⁵. Angażowani byli do walki w jednostkach rozmaitej specjalizacji: pancernych, artyleryjskich, piechocie, lotnictwie, w którym to szczególną

¹³ Podejście takie zasadne jest ze względu na istotność takich czynników, jak np. pamięć historyczna, czy znaczeń, jakie Rosja i Izrael nadają wydarzeniom opisanym w niniejszym artykule. Autorka dostrzega fakt, iż wspólna interpretacja historii najnowszej implikuje kondycję stosunków między oboma państwami. Zob. A. Curanović, *Konstruktywizm* w: Zięba R., Bieleń S., Zajac J. (red.), *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2015.

¹⁴ *Евреи в рядах Красной армии*, <https://www.yadvashem.org/ru/holocaust/ussr/jews-in-the-red-army.html> (dostęp: 18.04.2019).

¹⁵ *Jewish Veterans of Soviet Red Army Suffering in Solitude*, <https://www.haaretz.com/jewish/jews-of-red-army-suffer-in-solitude-1.5241033> (dostęp: 18.04.2019).

rolę pełniły znakomicie przygotowane do tego rodzaju służby kobiety¹⁶. Pracowały one również jako lekarki, pielęgniarki i tłumaczki.

Znaczna część Żydów służących w Armii Czerwonej dołączyła do jej szeregów w latach 1943–1944. Wywodzili się oni z uciekinierów z gett i obozów po wyzwoleniu wschodnich terytoriów Związku Radzieckiego i dawnych Kresów RP.

Żydzi otrzymywali nagrody za swoją służbę – pod względem liczby przyznanych odznaczeń byli czwartą narodowością (po Rosjanach, Ukraińcach i Białorusinach)¹⁷. Mieli również stosunkowo dużą reprezentację wśród radzieckich elit wojskowych, gdzie 229 Żydów osiągnęło stopień generała lub admirała¹⁸. Do najbardziej znanych należy gen. lotnictwa Jakow Smuszkiewicz – pierwszy podwójny Bohater Związku Radzieckiego. Część radzieckich wojskowych żydowskiego pochodzenia po drugiej wojnie światowej dalej służyła i robiła karierę w armii ZSRR. Stanowisko kierownictwa GPU przy Armii Czerwonej było jednoznaczne: „Najbardziej lojalnymi elementami w Armii Czerwonej w tym trudnym dla nas momencie wojny byli Rosjanie, broniący swej ojczyzny i żołnierze żydowscy”¹⁹. Dobór kadr uzasadniony był znakomitym wykształceniem Żydów, a także silną motywacją związaną z pragnieniem przetrwania. Całkowita zagłada narodu żydowskiego była bowiem bardzo realna²⁰.

Krewni wielu ważnych osób z izraelskiej sceny politycznej XX w. walczyli na frontach lub pracowali w socjalistycznym sektorze przemysłowo-budowlanym: np. brat pierwszego prezydenta Izraela Chaima Weizmanna Samuel pełnił funkcję komisarza ludowego przemysłu stalowego ZSRR (w 1938 r. represjonowany), natomiast kuzyn słynnego radzieckiego poety Borisa Szuckiego był uczestnikiem wojny o niepodległość Izraela oraz jednym z założycieli izraelskiego wywiadu Mosad²¹.

Oprócz daniny „krwi” społeczność żydowska – w tym wypadku – w Palestynie wspierała Armię Czerwoną materialnie. W 1942 r. w mieście Hajfa założono Ligę „V”²², której przewodniczącym został Salomon Kapłański²³, natomiast członkiem stowarzyszonej Ligi stał się związek zawodowy Histadrut założony w 1920 r. przez Dawida

¹⁶ Jedną z najbardziej znanych radzieckich pilotek żydowskiego pochodzenia była Lidia Litwak nazywana „Białą Różą Stalingradu”, rekordzistka pod względem liczby zestrzeleń wśród kobiet pilotów z okresu drugiej wojny światowej.

¹⁷ Według radzieckich danych w 1944 r. odznaczenia otrzymało 32 tys. Żydów, w tym 154 najwyższe radzieckie odznaczenie „Złota Gwiazda Bohatera Związku Radzieckiego” wraz z tytułem „Bohatera Związku Radzieckiego”.

¹⁸ G. Mayer, *Holocaust and WWII: News in the Red Army*, „International Journal of Social Science Studies” 2015, t. 3, nr 2.

¹⁹ Tamże.

²⁰ Od wczesnej wiosny do późnej jesieni 1942 r. – te dni w historii Izraela otrzymały nazwę „200 dni trwogi”, kiedy to afrykańskiemu korpusowi niemieckiego generała Rommla udało się przejąć strategicznie ważny port Tobruk w Libii w drodze do Aleksandrii, skąd była krótka droga do Eretz Izrael.

²¹ Л. Ганкин, *Страна победившего сионизма*, „Коммерсант Власть” 1999, nr 42, s. 26.

²² Litera „v” w nazwie oznaczała „zwycięstwo” od słowa *victory*.

²³ Salomon Kapłański (ur. 7 marca 1884 w Białymstoku, zm. 7 grudnia 1950 w Hajfie), działacz syjonistyczny i socjalistyczny, lider Żydowskiej Partii Socjalistyczno-Robotniczej „Poalej-Syjon”.

Ben Guriona. Organizacja – mimo „programowego” antysyjonizmu ZSRR – upatrywała w tym państwie jedyną siłę, która ma szansę pokonać nazistowską III Rzeszę. Już w sierpniu 1942 r. na zaproszenie Ligi „V” przybyła do Jerozolimy oficjalna delegacja, w której skład wchodził radziecki ambasador w Ankarze Siergiej Michajłow oraz attaché prasowy ambasady Nikołaj Pietrenko, aby uczestniczyć w jej I Kongresie. W zgromadzeniu brało udział ponad 250 osób, a w jego wyniku powołano do życia „Fundację pomocy Związkowi Radzieckiemu i Armii Czerwonej, prowadzącej heroiczną walkę”. Łączna kwota darowizn dla rządu radzieckiego, przekazanych przez Żydów w Palestynie, do końca drugiej wojny światowej wynosiła 750 tys. dolarów amerykańskich²⁴. Dodatkowo zakupiono narzędzia medyczne i farmakologiczne dla rannych i chorych żołnierzy²⁵.

Oprócz Ligi „V” w zbieraniu funduszy uczestniczyli żydowscy „emisariusze” wysłani do krajów zachodnich. W tym celu Józef Stalin utworzył Żydowski Komitet Antyfaszystowski, w którego skład wchodził wybitni rosyjscy Żydzi tacy jak Sołomon Łozowski, Ilja Ehrenburg czy Szachne Epsztajn. Najbardziej jednakże znaną osobą był Solomon Michoels. Podczas siedmiomiesięcznej podróży po Zachodzie w 1943 r., w tym w trakcie wiecu w Stanach Zjednoczonych, w którym uczestniczyło 50 tys. osób – największej proradzieckiej imprezie w Stanach Zjednoczonych – Komitet zebrał 16 mln dolarów w USA, 15 mln w Anglii i 1 mln w Meksyku. S. Michoels zdołał również stworzyć pozytywny wizerunek ZSRR za oceanem. Jednakże wkrótce po zakończeniu drugiej wojny światowej został on (wraz z wieloma członkami Komitetu) zamordowany przez wywiad radziecki²⁶.

Tuż po drugiej wojnie światowej związani ze Związkiem Radzieckim krwią, jak również poglądami socjalistycznymi i antynazistowskimi Izraelczycy okazywali temu państwu względną sympatię, z wzajemnością pod względem wspierania Izraela przez rząd radziecki. Stał przedstawiciel ZSRR przy ONZ Andriej Gromyko 29 listopada

²⁴ Dla porównania, znacznie większa i zamożniejsza społeczność żydowska w RPA zebrała 1 mln dolarów amerykańskich dla Związku Radzieckiego, a społeczność żydowska z Argentyny – 500 tys. dolarów amerykańskich.

²⁵ Przekazywano je za pośrednictwem ambasady ZSRR w Teheranie, a także dwie karetki i pojazd wyposażony w nowoczesny jak na owe czasy sprzęt chirurgiczny. Darczyńcy osobiście dostarczyli samochody, pokonując 2000 km, aby przekazać je podczas parady jednostek Armii Czerwonej w Teheranie. Pomoc Ligi stopniowo zaczęła maleć wraz ze zwycięstwami ZSRR, począwszy od bitwy pod Stalingradem. Zob. Б. ЕНТИН, „Лига V”: евреи Палестины собирали деньги для Красной Армии, <https://detaly.co.il/liga-vevrei-palestiny-sobirali-dengi-dlya-krasnoj-armii/> (dostęp: 24.04.2019).

²⁶ Na temat przyczyn zamordowania tej ważnej postaci w historii ZSRR powstało wiele teorii. Najpopularniejszą z nich jest antysemityzm J. Stalina oraz umniejszanie rosyjskich ofiar drugiej wojny światowej kosztem żydowskich w postaci publikacji *Czarnej księgi sowieckich Żydów*, kompilacji dowodów i zeznań nt. nazistowskich prześladowań sowieckich Żydów, opracowanej przez radziecko-żydowskiego pisarza Ilję Erenburga i jego rodaka Wasilija Grossmana. Za najbardziej kontrowersyjną uznawana jest obecnie teoria autorstwa izraelskiego prawnika Alexa Baskina, według której jedną z misji Solomona Michoelsa było zdobycie wiedzy dotyczącej budowy bomby atomowej dla ZSRR. Zob.: *Почему Сталин создал Израиль: сенсационная версия израильского адвоката*, <https://www.mk.ru/politics/2019/01/02/pochemu-stalin-sozdal-izrail-sensacionnaya-versiya-izraillskogo-advokata.html> (dostęp: 24.04.2019).

1947 r. otwarcie nawoływał w swoim przemówieniu na forum Organizacji do utworzenia żydowskiego państwa w Palestynie. Odnosił się do owego wystąpienia były premier Izraela Icchak Szamir w następujących słowach: „Po raz pierwszy usłyszeliśmy głos radzieckiej Rosji, głos przyjacielski. Cały naród żydowski był zachwycony”²⁷. ZSRR wspomógł nowo powstałe państwo również militarnie – Czechosłowacja pod naciskiem Moskwy zaprzestała sprzedaży broni Syrii i zaczęła ją dostarczać Izraelowi podczas wojny arabsko-izraelskiej. Dodatkowym atutem ZSRR z punktu widzenia ówczesnego Izraela był fakt, iż Moskwa skutecznie zapobiegała wszelkim brytyjskim zabiegom koalicyjnym z państwami arabskimi. ZSRR obiecywał również poparcie dla Izraela pod warunkiem, iż ten nie dopuści do umieszczenia na swoim terytorium baz wojskowych Wielkiej Brytanii i USA²⁸.

Relacje radziecko-izraelskie uległy pogorszeniu, gdy zdecydowano, iż w Knesecie nie będą zasiadały „Maki”, czyli ugrupowania z programem socjalistycznym i ukierunkowane na współpracę z ZSRR. Dodatkowym impulsem stał się przyjazd pierwszej ambasador Izraela do Moskwy (Goldy Meir). Złożyła ona wizytę w moskiewskiej synagodze, podczas której tysiące radzieckich Żydów wyległo na ulicę, entuzjastycznie okazując poparcie państwu Izrael. Józef Stalin zinterpretował to wydarzenie jako żydowski spisek²⁹. Ostatecznie po wojnie sześciodniowej w 1967 r.³⁰ doszło do zerwania stosunków dyplomatycznych między tymi dwoma krajami.

Wymienione powyżej przykłady są pewną częścią pomocy udzielonej przez Żydów Związkiowi Radzieckiemu i Armii Czerwonej w formie zarówno zasobów ludzkich dla armii, myśli wojennej (kadra wyższych oficerów), jak i w formie materialnej, w postaci danin oraz pozyskiwania środków materialnych. Obie strony połączyła – mimo rozmaitych przeszkód – walka ze wspólnym wrogiem.

Dzień Zwycięstwa w Izraelu

Współcześnie rokrocznie w obchodach Dnia Zwycięstwa w Izraelu uczestniczą weterani Armii Czerwonej, ubrani w radzieckie mundury, demonstrujący swoje odznaczenia wojskowe. Budowane są w Izraelu pomniki ku chwale bohaterstwa Armii Czerwonej, a prezydent Federacji Rosyjskiej składa wyrazy szacunku i wdzięczności za poświęcenie Żydów w pokonaniu nazistów³¹. Premier Izraela Benjamin Netanjahu był gościem na defiladzie w 73. rocznicę zwycięstwa nad III Rzeszą w momencie, gdy przeważająca większość głów państw w celu demonstrowania izolacji Rosji nie złożyła

²⁷ J. Ганкин, op. cit.

²⁸ Cyt. za: R. Freedman, *Moscow and Israel. The ups and down of a fifty-year Relationship*, w: R. Freedman (red.), *Israel's First Fifty Years*, University of Florida, Gainesville 2000, s. 2.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Wówczas rozpoczęła się materialna pomoc finansowa i polityczna dla Izraela ze strony USA. Miejsce Francji – jako najważniejszego odbiorcy broni amerykańskiej – zajął Izrael.

³¹ Ch. Dunst, *A nationalist streak runs through Putin's love for Jews and Israel*, <https://www.timesofisrael.com/a-nationalist-streak-runs-through-putins-love-for-jews-and-israel/> (dostęp: 19.04.2019).

tamtego dnia wizyty w Moskwie³². Wbrew oczekiwaniom osób czy środowisk, które krytykują zarówno sposób celebrowania Dnia Zwycięstwa w Rosji, jak i niechlubną część działalności Armii Czerwonej, nie tylko wiele krajów obchodzi to święto tego samego dnia, co Rosja³³, ale również posługuje się podczas jego obchodów (lub w ramach solidaryzowania się z uczestnikami święta) tą samą symboliką, np. wstążką św. Jerzego³⁴ lub własną wstążką w barwach narodowych (państwowych – Białoruś, Kazachstan i Ukraina). Do państw, które stosują oba wymienione elementy, należy Izrael. Wart zaznaczenia jednak jest fakt, iż Dzień Zwycięstwa nie był w tak uroczysty sposób obchodzony w tym kraju, jak ma to miejsce obecnie. Na kształtowanie formy świętowania wpływ miało kilka czynników.

Niedaleko wioski Maale ha-Hamish na drodze z Tel Awiwu do Jerozolimy zasadzono pod koniec lat 40. XX w. las na cześć Armii Czerwonej. Teren należał do Funduszu Ziemi Izraela (*Keren Kayemet le-Israel*). Powstał on dzięki środkom finansowym samych Izraelczyków. Oficjalne otwarcie Lasu Armii Czerwonej miało miejsce w 1950 r. Wzniesiono wówczas również pomnik poświęcony pamięci Armii Czerwonej, a także świętowano, przy akompaniamencie radzieckich pieśni przetłumaczonych na język hebrajski, przez kilka lat 9 maja. Nowa tradycja zanikła stosunkowo szybko z powodu silnego utożsamienia się Izraelczyków ze swoim nowo powstałym państwem. Uroczystości ponownie nabrały znaczenia dopiero w latach 90. XX w. za sprawą pojawienia się tzw. Wielkiej *Alii*, wraz z którą do Izraela przybyła fala *olim*³⁵ z obszaru dawnego ZSRR³⁶. Zjawisko to miało znaczenie m.in. w kontekście uroczystości dotyczących zwycięstwa Związku Radzieckiego nad III Rzeszą. Znaczną część starszego pokolenia owych imigrantów stanowili uczestnicy drugiej wojny światowej i Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, dla których wielkie znaczenie miały obchody Dnia Zwycięstwa. Wznowiono na początku lat 90. XX w. uroczystości w Lesie Armii Czerwonej, natomiast w 1995 r., w dniu 50. rocznicy zakończenia drugiej wojny światowej, odbyła się w Jerozolimie parada zwycięstwa. Miała ona formę pochodu weteranów. Cztery lata później Kneset uchwalił ustawę, zgodnie z którą 9 maja ogłoszono oficjalnym świętem, a także postanowiono zorganizować coroczną ceremonię w kompleksie Yad Vashem.

³² W. Radziwinowicz, *Netanjahu w Moskwie, czyli jak Iran umacnia rosyjsko-izraelskie braterstwo broni*, <https://pl.sputniknews.com/swiat/201706305780417-Sputnik-Rosja-Izrael-Polska-pomniki-radzieckich-zolnierzy/> (dostęp: 19.04.2019).

³³ Kraje, w których obchodzi się Dzień Zwycięstwa 9 maja, to: Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Gruzja, Kazachstan, Kirgistan, Mołdawia, Tadżykistan, Turkmenistan, Ukraina (zmieniona nazwa święta państwowego na Dzień Zwycięstwa nad Nazizmem w ramach przyjęcia pakietu ustaw dekomunizacyjnych przez Radę Najwyższą Ukrainy w 2015 r.), Uzbekistan i Izrael.

³⁴ Do akcji przypinania wstążek dołączyły takie kraje, jak USA, Kanada, Izrael, państwa Zatoki Perskiej.

³⁵ *Ole chadasz* – hebr. „nowy imigrant”.

³⁶ W rekordowym roku 1990 wyemigrowało z ZSRR 230 tys. Żydów (większość z nich do Izraela). Łącznie do końca lat 90. XX w. do Izraela przybyło ok. miliona rosyjskich Żydów.

Świętowanie nabrało formy państwowej *sensu stricto* w 2008 r. Parlament Izraela uchwalił kolejną ustawę odnoszącą się do Dnia Zwycięstwa, w której to zaznaczono, iż uroczystości odbywają się przy wsparciu rządu, a co za tym idzie – w ceremoniale przewidziane są przemówienia premiera, najważniejszych polityków i innych osób publicznych. W lipcu 2017 r. Kneset uchwalił ustawę, która oficjalnie zatwierdziła datę obchodów Dnia Zwycięstwa w kraju. Począwszy od 2018 r., święto to będzie obchodzone co roku w Izraelu 9 maja, mając status święta państwowego, Dnia Zwycięstwa nad Nazizmem. Ustawa ta w kilku czytaniach została jednogłośnie zatwierdzona przez deputowanych parlamentu izraelskiego. Pochody, w tym akcja „Nieśmiertelny pułk”, odbywają się również w innych miastach Izraela, natomiast w Knesecie organizowana jest wystawa zdjęć, na której prezentowane są fotografie weteranów z lat ich młodości³⁷. Święto ma zatem wymiar i znaczenie ogólnonarodowe.

Uwzględnivszy charakter i znaczenie obchodów Dnia Zwycięstwa w Izraelu, oczywiste staje się wspólne stanowisko Federacji Rosyjskiej i Izraela w kontekście likwidowania pomników radzieckich w Polsce³⁸. Dotyczą one bowiem sukcesu oręża radzieckiego nad III Rzeszą, w tym żołnierzy żydowskich służących w armiach alianckich, z czego ponad 1/3 z nich – w Armii Czerwonej. Pomniki radzieckie są również w perspektywie Izraela odczytywane jako element zachowania pamięci o ofierze narodu żydowskiego, co jest znacznie mniej oczywiste ze względu na rozpowszechniony na świecie wizerunek Żyda-ofiary zamiast motywu Żyda-wojownika. Zatem drugim powodem takiej postawy jest pamięć o „męczeństwie” czy „martyrologii” narodów żydowskiego i radzieckiego dla sprawy wyzwolenia Europy od nazizmu. Motyw ten jest istotny dla obu krajów z punktu widzenia zachowania dumy narodowej. Podważanie ich poświęcenia w walce czy umniejszanie ogromu ofiar poniesionych zarówno w obozach zagłady, jak i na froncie zawsze będzie interpretowane jako atak na poczucie godności obu narodów. Prezentowanie żołnierzy Armii Czerwonej jako „bestii” czy „okupantów” zawsze będzie uderzało w wizerunki Izraela i Rosji w praktycznie równym stopniu. Choć Żydzi służyli również w pozostałych armiach alianckich, próba obniżenia roli armii ZSRR w wyzwolaniu Europy od nazizmu zawsze spotka się z reakcją izraelską. Nawet jeśli podkreślana jest stosunkowo duża pomoc finansowa państw Zachodu dla armii radzieckiej podczas drugiej wojny światowej, Żydzi będą uwypuklali swój udział w misji pozyskiwania tychże środków.

Pamięć o powyżej przedstawionych aspektach żywa jest również dzisiaj ze względu na istotną choćby z powodu swej liczebności społeczność radzieckich Żydów w Izraelu. Potomkowie imigrantów żydowskich z obszaru poradzieckiego i weterani drugiej wojny światowej są obecni niemal w każdej dziedzinie życia społeczno-politycznego tego

³⁷ *День Победы в Израиле – государственный праздник*, <https://jewishnews.com.ua/society/den-pobedy-v-izraile-gosudarstvennyj-prazdnik> (dostęp: 24.04.2019).

³⁸ И. Ветров, *Израиль принял закон о 9 мая*, <https://www.gazeta.ru/social/2017/07/27/10805204.shtml?updated> (dostęp: 24.04.2019).

kraju. Stanowią bardzo ważną siłę w Knesecie, a także biorą udział w kształtowaniu opinii publicznej w Izraelu.

Olim w Izraelu

Przez niemal cały okres istnienia ZSRR imigracja Żydów radzieckich do Izraela była bardzo ograniczona. W związku ze stosowaniem polityki antyemigracyjnej przyjęły się w Związku Radzieckim określenia *otkazniki*³⁹ czy synonimiczne *refuseniki*⁴⁰, odnoszące się do Żydów, którym odmówiono udzielenia pozwolenia na emigrację do Izraela. Po upadku ZSRR⁴¹ rozpoczęła się masowa *alija* radzieckich Żydów do Izraela, która znacząco zmieniła priorytety państwa, scenę polityczną, politykę zagraniczną, profil kulturowy i strukturę według wieku⁴² społeczeństwa izraelskiego.

Przybyła z ZSRR *alija* przyniosła ze sobą problemy natury socjalnej. Mimo formalnie znakomitego wykształcenia większości imigrantów brak zaufania do radzieckiego systemu edukacji spowodował znaczne trudności w znalezieniu przez radzieckich Żydów pracy zgodnej z ich kwalifikacjami czy aspiracjami. Wprawdzie pomocą materialną dla nowych obywateli zajmowała się Agencja Żydowska, która zapewniała pokrycie kosztów podróży, utrzymanie w początkowym okresie pobytu oraz naukę języka hebrajskiego⁴³, lecz przyzwyczajenie *olim* do rozbudowanego systemu opieki państwa, co w połączeniu z alkoholizmem (zjawiskiem dotąd mniej niż marginalnym w Izraelu) powodowało zwiększenie liczby dysfunkcyjnych osób tułających się po ulicach ośrodków miejskich. Imigranci tym bardziej izolowali się i byli izolowani od reszty społeczeństwa. Ze względów językowych i kulturowych zazwyczaj obracali się we własnym „rosyjskim” środowisku. Zjawisko przestępczości zorganizowanej, z którą powiązana była część *olim*, nie sprzyjała budowaniu ich pozytywnego obrazu w kraju, a jedynie przysparzała nowego problemu organom ścigania.

Jednym ze środków asymilacji stała się prasa rosyjskojęzyczna. Jeszcze w latach 70. XX w. istniało tylko jedno czasopismo ukazujące się w języku rosyjskim – finansowana przez Partię Pracy lewicowa „Nasza Strana”. Za sprawą radzieckich Żydów pojawiło się znacznie więcej periodyków, które stały się dla imigrantów źródłem informacji i przewodnikiem po nowej ojczyźnie. Ponadto w 1991 r. przy państwowym radiu utworzono rosyjską radiostację REKA (*reszet klitat alija* – dosł. sieć absorpcji *alii*). Na początku lat 2000. pojawił się również założony przez byłego prezesa Światowego

³⁹ Od rosyjskiego czasownika *отказать* – odmówić.

⁴⁰ Od angielskiego czasownika *to refuse* – odmówić.

⁴¹ Liberalizacja polityki emigracyjnej ZSRR wobec Żydów nastąpiła w 1988 r.

⁴² Wśród dotychczas mieszkających obywateli Izraela ludzie w wieku emerytalnym (ponad 65 lat) stanowili 9,4% ogółu społeczeństwa, natomiast wśród imigrantów rosyjskich emeryci – 13%. Dzieci w wieku poniżej 14 lat stanowiły w tym czasie 30% ludności Izraela, natomiast wśród imigrantów – 22%. Za: A. Klugman, *Lenin przegrał z Herzlem*, „Midrasz” 2006, nr 11(115).

⁴³ Jako że większość imigrantów była w wieku dojrzałym lub emerytalnym, *alija* „rosyjska” najwolniej i niechętnie przyswajała język hebrajski.

Kongresu Żydów i magnata medialnego (utworzył również radiostację „Echo Moskwy”) Władimira Gusinskiego międzynarodowy rosyjski kanał RTVI, w którym znaleźli pracę dziennikarze opozycyjnego wobec Władimira Putina kanału NTV.

Pobudzeni niejako epoką gorbaczowowskiej pierestrojki *olim* zaczęli bardzo aktywnie angażować się na scenie politycznej Izraela, zakładając rozmaite partie polityczne i stowarzyszenia. Jedną z pierwszych było Forum Syjonistyczne, które zajmowało się niesieniem pomocy materialnej (pożyczki na zakup mieszkania i założenie biznesu) oraz poradami prawnymi dla nowych imigrantów. Organizacja nie skąpiła również pieniędzy na kulturę i sztukę, w tym na utworzenie teatru Gejzer. Szefem Forum został Natan Szarański, który w późniejszym czasie założył partię Israel be-Alija, która reprezentowała interesy *olim*.

Choć spodziewano się w samym Izraelu, że syjonistyczni w swych poglądach imigranci stanowić będą bazę wyborców dla partii prawicowych, takich jak Likud, Żydzi radzieccy wynieśli do władzy lewicową Partię Pracy. Nie było to jednak spowodowane wywodzonymi z ZSRR poglądami socjalistycznymi, lecz poczuciem zaniedbania – z ich punktu widzenia – przez rząd nowej społeczności⁴⁴. Innym faworytem tej grupy był blok lewicowo-liberalny Mercaz, który przewidywał w swoim programie laicyzację Izraela. Ostatecznie, z powodu lęku przed liberalniejszą wobec Palestyńczyków postawą liderów Partii Pracy Icchaka Rabina i Szimona Peresa, *olim* w 1996 r. stanowili elektorat znacznie radykalniejszego pod tym względem kandydata Likudu Benjamina Netanjahu.

Inną partią uznawaną za „rosyjską” jest prawicowo-nacjonalistyczny Nasz Dom – Izrael z Awigdorem Liebermanem (byłym członkiem Likudu) na czele⁴⁵. Partia ta (częsty koalicjant Likudu) programowo postuluje twardą politykę wobec Palestyńczyków (również asymilacyjną), a także koncepcję ponownego wytyczenia tzw. Zielonej Linii oddzielającej Izrael od Zachodniego Brzegu. A. Lieberman dokonał porównania „problemu Palestyńczyków” z wojnami czeczeńskimi, ukazując tym samym swój wrogi stosunek do muzułmanów i islamu⁴⁶. Wart dostrzeżenia jest również fakt, iż inicjatorem i współautorem ustawy dotyczącej Dnia Zwycięstwa w 2017 r. był deputowany partii Nasz Dom Izrael – Oded Forer.

Kolejnym przejawem zaangażowania politycznego radzieckich Żydów jest tzw. rosyjska municypalna rewolucja. *Olim* wystawili własne listy kandydatów, układane według klucza „imigranckiego”, i osiągnęli sukces wyborczy, wchodząc do miejskich rad już w 1998 r.⁴⁷ Żydzi z ZSRR mieli zatem od niemal samego początku wpływ na

⁴⁴ Choć w tamtym czasie oprócz podstawowych wydatków rządowych na politykę społeczną, w tym socjalną, każdemu Izraelczykowi potrącano z pensji podatek na „absorpcję” dla radzieckich *olim*.

⁴⁵ A. Lieberman odszedł z Likudu w ramach protestu przeciwko porozumieniu, które Benjamin Netanjahu zawarł w 1997 r. z Palestyńczykami w Wye River.

⁴⁶ M. Javedanfar, *Lieberman's Recommendation To Mubarak*, <http://middleeastanalyst.com/tag/yisrael-beitenu/> (dostęp: 26.04.2019).

⁴⁷ J. Szaus, „Rosyjska” polityka w państwie żydowskim, „Midrasz” 2006, nr 11(115).

kształtowanie się izraelskiej sceny politycznej. To przede wszystkim dzięki ich głosom w Izraelu rządzą od lat partie prawicowe, a od ponad dekady – Benjamin Netanjahu i partia Likud.

Choć przez 30 lat imigranci związali się głęboko ze swoją nową ojczyzną i uczestniczą w jej życiu politycznym i społecznym na każdym poziomie, są uznawani za *aliję* najsilniej związaną kulturowo i sentymentalnie z krajem swojego pochodzenia⁴⁸. Przy jednoczesnym wysokim stopniu asymilacji Żydzi radzieccy zdecydowanie uważają kulturę rosyjską za część swojej tożsamości, będąc przekonanymi o przewadze „wielkiej rosyjskiej kultury” nad „prymitywną” – ich zdaniem – kulturą Izraela⁴⁹. Jednym z najbardziej rzucających się w oczy przejawów kultywowania radzieckich tradycji jest stawianie przystrojonych choinek, które pozostałej części obywateli Izraela kojarzyły się z chrześcijaństwem, co początkowo rodziło konflikty. Sami Żydzi z ZSRR nie identyfikowali owej tradycji ze świętami Bożego Narodzenia, lecz z obchodzeniem Nowego Roku w ZSRR. Również dzisiaj pod koniec grudnia pojawiają się one w domach *olim*⁵⁰.

Innym szczególnie istotnym elementem kultury rosyjskiej jest język. Liczba osób posługujących się na co dzień językiem rosyjskim i uznających go za pierwszy wynosi 12% całej populacji Izraela; obok hebrajskiego i arabskiego jest to trzeci najczęściej używany język w tym kraju⁵¹. Szyldy na sklepach, menu w restauracjach czy ogłoszenia nierzadko są dwujęzyczne (pisane w języku hebrajskim i rosyjskim).

Wiele z tych osób ma powiązania rodzinne z obszarem poradzieckim, a z punktu widzenia Federacji Rosyjskiej są oni częścią rosyjskiej diaspory, a co za tym idzie – istotnym instrumentem rosyjskiej polityki zagranicznej wobec Izraela, czemu wyraz dał sam prezydent Rosji Władimir Putin w przemówieniu w 2016 r. podczas wizyty premiera B. Netanjahu w Moskwie: „Rosja i Izrael rozwinęły szczególne stosunki przede wszystkim dlatego, że półtora miliona obywateli Izraela pochodzi z byłego Związku Radzieckiego, mówią językiem rosyjskim, są nosicielami rosyjskiej kultury, rosyjskiej mentalności. Utrzymują relacje ze swoimi krewnymi i przyjaciółmi w Rosji, a to sprawia, że [nasze – przyp. red.] stosunki międzypaństwowe są wyjątkowe”⁵². Sam premier Izraela dostrzega duży potencjał w owych związkach między rosyjskojęzycznymi Żydami a tymi mieszkającymi w Federacji Rosyjskiej⁵³ dla budowy dobrych relacji między państwami. Rosja jest również jednym z najważniejszych

⁴⁸ Idem, *Rosyjscy Izraelczycy*, „Midrasz” 2006, nr 11(115).

⁴⁹ Idem., *Portret zbiorowy w izraelskim wnętrzu*, „Midrasz” 2006, nr 11(115).

⁵⁰ A. Qandil, *Rosyjskojęzyczni Żydzi zmieniają Izrael: Nacjonalizm i choinki*, <https://www.newsweek.pl/swiat/rosyjskojeczyczni-zydzi-izrael-imigracja-z-zsrr-do-izraela-newsweek/zsjfe7r> (dostęp: 26.04.2019).

⁵¹ J. Krasna, *Moscow on the Mediterranean: Russia and Israel's relationship*, „Foreign Policy Research Institute”, czerwiec 2018, s. 10.

⁵² Ibidem.

⁵³ *Нетаньяху: „В отношениях России и Израиля наступил золотой век”*, <https://stmegi.com/posts/67539/netanyakhu-v-otnosheniyakh-rossii-i-izraylya-nastupil-zolotoy-vek/> (dostęp: 28.04.2019).

źródeł imigrantów dla Izraela⁵⁴, a także istotnym krajem pod względem biznesu turystycznego⁵⁵. Izrael stał się jeszcze bardziej atrakcyjny z punktu widzenia turystów rosyjskich po zniesieniu wiz dla obywateli FR w 2008 r., chcących odwiedzić Izrael.

Rosja wypłaca również emerytury 100 tys. byłych obywateli ZSRR mieszkających w Izraelu. Wprawdzie jest to zapomoga w wysokości ok. 200 dolarów amerykańskich miesięcznie dla każdego z nich, niemniej ów gest wpłynął bardzo pozytywnie na postrzeganie przez rosyjskojęzycznych Żydów swojej byłej ojczyzny, a także na opinię na temat samej osoby Władimira Putina wśród obywateli tego kraju⁵⁶.

Osoba prezydenta Rosji cieszyła się wśród Izraelczyków względnie pozytywnym odbiorem jeszcze przed decyzją dotyczącą wypłaty dodatku do emerytur. W. Putin w sondażu przeprowadzonym przez dziennik „The Jerusalem Post” został uznany przez jego czytelników za Człowieka Roku⁵⁷. Prezydent USA w tym samym rankingu znalazł się na ostatnim miejscu, a co szczególnie interesujące – niżej od Abu Bakr al-Baghdadiego, nieżyjącego już przywódcy ISIS.

Kolejnym interesującym elementem o znaczeniu kulturowo-historycznym jest dom klasztorny św. Sergiusza w Związku Rosyjskim w Jerozolimie. Budynek, który pierwotnie należał do rodziny carskiej, został zwrócony przez rząd Izraela pod zarząd rosyjski w 2008 r. Dla rosyjskiego prawosławia był to bardzo ważny, prestiżowy gest, symbolizujący jego obecność w Ziemi Świętej.

Warte zaznaczenia jest to, iż w utrzymywanie rosyjskiej kultury oraz pamięci o żydowskich uczestnikach drugiej wojny światowej na froncie wschodnim zaangażowana jest także młodzież. Młode pokolenie nie tylko uczestniczy w uroczystościach związanych z Dniem Zwycięstwa, ale również zakłada własne grupy i organizacje kulturalne. Już w latach 90. XX w. pojawiła się swoista rosyjska subkultura młodzieżowa, która odtwarza z niemałym sukcesem (również wśród dorosłej części społeczeństwa) niektóre formy radzieckich rozrywek. Dobrym przykładem jest Klub Wesołych i Natchnionych na wzór powstałych w latach 60. XX w. w ZSRR konkursów teatralno-humorystycznych.

Zaprezentowane wyżej przykłady są jedynie niewielką częścią „rosyjskiej” twarzy Izraela. Bardzo wymownie ujęła tę kwestię izraelska dziennikarka Lily Galili: „Nie chcieli się integrować. Chcieli kierować. Zmienili naturę kraju. [...] Przez wiele lat żartowano, że Izrael stał się pięćdziesiątym pierwszym stanem USA. Zamiast tego

⁵⁴ Każdego roku przybywa do Izraela ok. 7 tys. imigrantów z Rosji. Cyt. za: J. Krasna, op. cit.

⁵⁵ Obecnie po Stanach Zjednoczonych i Francji Rosja jest trzecim co do wielkości źródłem turystów dla Izraela. W roku 2018 Izrael odwiedziło 316 tys. rosyjskich turystów. Cyt. za: *4120800 tourists arrived in Israel in 2018*, <https://www.israel21c.org/4120800-tourists-arrived-in-israel-in-2018/> (dostęp: 28.04.2019).

⁵⁶ *Russia to Pay \$83M to Israeli Pensioners in 2017*, <https://www.israel21c.org/4120800-tourists-arrived-in-israel-in-2018/> (dostęp: 28.04.2019).

⁵⁷ *The Israelis have spoken – Putin is their person of the year for 2015*, <https://www.jpost.com/Israel-News/The-Israelis-have-spoken-Putin-is-their-person-of-the-year-for-2015-439074> (dostęp: 28.04.2019).

staliśmy się tylko kolejną republiką radziecką. To dość przewrotna historia”⁵⁸. Słuszna może być hipoteza, iż „żydowscy Rosjanie” dokonali transformacji nowej ojczyzny w znacznie większym stopniu pod niemal każdym względem niż poprzednie *alije*. Choć nie są oni uznawani w Izraelu za „V kolumnę rosyjską”, stanowią jeden z ważnych elementów mogących służyć polepszeniu stosunków na linii Moskwa–Jerozolima. Wbrew pozorom obecnie oba państwa dostrzegają wiele zalet wynikających ze względnej, choć postępującej normalizacji wzajemnych relacji.

Stosunki między państwami – wspólne interesy

Choć Izrael postrzegany jest jako strategiczny sojusznik USA, prowadzi on bardzo pragmatyczną politykę zagraniczną⁵⁹. W owej dywersyfikacji szczególny udział miały różnice między administracją amerykańską i izraelską w okresie prezydentury Baracka Obamy. Wówczas to strona izraelska dostrzegła, iż „otwarcie nowych furtek” jest niezbędne z punktu widzenia interesów państwa. Dodatkowym bodźcem jest rosnąca krytyka państwa Izrael w Europie i Stanach Zjednoczonych oraz rosnący sceptycyzm wobec siły oddziaływania i możliwości Izraela na arenie międzynarodowej.

Izrael dostrzega w Federacji Rosyjskiej pośrednika dla rozwoju partnerstwa technologiczno-gospodarczego poza krajami tzw. świata Zachodu. Szczególnie interesujące z punktu widzenia elit Izraela są kierunki: Chiny, Indie i Brazylia, a co za tym idzie, ekipa B. Netanjahu skupiła się w ostatniej dekadzie na poprawie stosunków politycznych z wymienionymi państwami⁶⁰. Rosja doskonale sprawdziłaby się w tym zakresie jako „łącznik”. Sam Izrael również pełni taką rolę dla Federacji Rosyjskiej, lecz w nieco innych dziedzinach. Służył i nadal służy jako pośrednik tajnych rozmów między stroną rosyjską i amerykańską. Izrael postrzega Rosję jako narzędzie do wysyłania „wiadomości zwrotnych” w kierunku nieprzyjaznych sąsiadów. Funkcja ta nie jest jeszcze dostatecznie rozwinięta czy wykorzystywana przez stronę rosyjską w takim stopniu, w jakim teoretycznie mogłaby być, gdyż Rosja rzadko odpowiada na izraelskie prośby o powstrzymanie Iranu lub Syrii. Nie można jednak zaprzeczyć, iż FR wykazuje pewien stopień tolerancji wobec działań Izraela wobec tych dwóch krajów. Kwestionowanie dobrych stosunków między Moskwą a Jerozolimą przez społeczność międzynarodową spotyka się ze zdecydowaną reakcją Izraela⁶¹.

⁵⁸ *Israel's former Soviet immigrants transform adopted country*, <https://www.theguardian.com/world/2011/aug/17/israel-soviet-immigrants-transform-country> (dostęp: 26.04.2019).

⁵⁹ E. Lerman, *Israel's Remarkable Diplomatic Achievements in 2017*, Jerusalem Institute of Strategic Studies, <https://jiss.org.il/en/lerman-israels-remarkable-diplomatic-achievements-in-2017/> (dostęp: 28.04.2019).

⁶⁰ *Izraelsko-chiński romans za plecami Ameryki*, <https://www.parkiet.com/Parkiet-PLUS/303109995-Izraelsko-chinski-romans-za-plecami-Ameryki.html> (dostęp: 15.09.2019); *Izrael: Brazylia otworzy misję dyplomatyczną w Jerozolimie*, <https://www.rp.pl/Dyplomacja/190339914-Izrael-Brazylia-otworzy-misje-dyplomatyczna-w-Jerozolimie.html> (dostęp: 15.09.2019); *Strategiczne partnerstwo Indii i Izraela*, <https://niezalezna.pl/102061-strategiczne-partnerstwo-indii-i-izraela> (dostęp: 15.09.2019).

⁶¹ *Israel to Russia: We did not join sanctions, help us in Mideast*, <https://www.israelhayom.com/2018/05/04/israel-to-russia-we-did-not-join-sanctions-help-us-in-mideast/> (dostęp: 28.04.2019).

Rosja dla Izraela jest również konstruktywnym partnerem w kontekście napięć na Bliskim Wschodzie. Uważa się, iż jedynym państwem, które ma szansę deeskalować konflikt między Izraelem i Iranem, jest Federacja Rosyjska⁶². Niektórzy analitycy w ogóle pozytywnie oceniają działalność sił rosyjskich na Bliskim Wschodzie⁶³. Rosja stara się budować dobre relacje ze wszystkimi państwami regionu, co czyni ją atrakcyjnym, niezbędnym wręcz mediatorem z punktu widzenia praktycznie wszystkich tamtejszych państw. Poprawiające się okresowo relacje między Rosją i Izraelem nie są oparte bowiem na wspólnocie wartości, zatem nie są postrzegane przez Iran, Turcję czy kraje arabskie jako absolutne czy szczególnie zagrażające ich interesom.

Izrael postrzega Rosję jako doskonałego partnera w zwalczaniu dżihadyzmu i neutralizowaniu tego – niebezpiecznego dla państwa żydowskiego – czynnika⁶⁴. Nie bez przyczyny izraelscy decydenci stronili od krytyki Rosji podczas konfliktu w Czeczenii⁶⁵, a także współcześnie nawiązują oni do słuszności interwencji wojsk federalnych na terenie Republiki Czeczenii, porównując wojny rosyjsko-czeczeńskie do tzw. kwestii palestyńskiej. Ostatecznie obie strony uznają – pod tym względem – iż walczą ze wspólnym wrogiem⁶⁶.

Elity izraelskie powstrzymują się częstokroć od krytykowania polityki rosyjskiej, tj. zarówno rządu rosyjskiego, jak i jego polityki poza granicami Rosji. Izrael postanowił nie przystępować do amerykańskich i europejskich sankcji gospodarczych przeciwko Rosji⁶⁷ po aneksji Krymu przez FR⁶⁸. Moskwa również okazała Jerozolimie swą przychylność. W 2014 r. nie tylko odmówiła krytyki operacji wojskowej Izraela w Gazie, ale również ustami prezydenta W. Putina wyraziła pewien stopień zrozumienia dla działań strony izraelskiej. Moskwa uznała również zachodnią Jerozolimę za stolicę Izraela w kwietniu 2017 r.⁶⁹

⁶² S. Stein, *Neither Israel nor Iran Trust Russia. But Only Putin Can Prevent War Between Them*, <https://www.haaretz.com/middle-east-news/.premium-neither-israel-nor-iran-trust-russia-but-only-putin-can-prevent-war-between-them-1.7025237> (dostęp: 28.04.2019).

⁶³ D. Adamsky, *Putin's Damascus Steal*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/syria/2015-09-16/putins-damascus-steal> (dostęp: 28.04.2019).

⁶⁴ *PM Netanyahu meets with Russian President Putin*, Israel Ministry of Foreign Affairs, 09.03.2017, <https://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2017/Pages/PM-Netanyahu-meets-with-Russian-President-Putin-9-March-2017.aspx> (dostęp: 28.04.2019).

⁶⁵ Interesującym faktem jest, iż weterani wojen czeczeńsko-rosyjskich stali się bazą dla utworzenia przez Siły Zbrojne Izraela oddziału snajperskiego, tzw. Imigranckiej (*Alija*) Brygady. Zob. H. Amos, *Chechnya Veterans Serve as IDF Snipers*, <https://www.haaretz.com/1.4686587> (dostęp: 28.04.2019).

⁶⁶ M. Katz, *Putin's Pro-Israel Policy*, <https://www.meforum.org/690/putins-pro-israel-policy> (dostęp: 28.04.2019).

⁶⁷ *Israel to Russia: We sat out Western sanctions, so help us in Mideast*, <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-israel-russia/israel-to-russia-we-sat-out-western-sanctions-so-help-us-in-mideast-idUSKBN1I41AB> (dostęp: 28.04.2019).

⁶⁸ Izrael nie był obecny podczas głosowania nad rezolucją ONZ nr 68/262 (*O integralności terytorialnej Ukrainy*), potępiającej Federację Rosyjską za włączenie Krymu na podstawie przeprowadzonego na półwyspie referendum.

⁶⁹ Rosja jednocześnie oświadczyła, że przyszła stolica Palestyny będzie we wschodniej Jerozolimie i zdementowała informacje o zamiarze przeniesienia swojej ambasady z Tel Awiwu.

Istotnym czynnikiem w budowaniu stosunków między dwoma państwami bywa uznawana relacja łącząca premiera Izraela Benjamina Netanjahu z prezydentem Rosji Władimirem Putinem⁷⁰. Przede wszystkim dostrzega się, że premier Izraela częściej spotykał się z prezydentem FR niż z prezydentem B. Obamą. B. Netanjahu otrzymuje od prezydenta Donalda Trumpa znacznie więcej pojednawczych gestów niż od jego poprzednika, niemniej pozytywne relacje głów Izraela i Rosji są utrzymywane⁷¹. Niestety, bardzo trudno jest dokładnie oszacować, w jak bliskich stosunkach są Putin i Netanjahu, gdyż wymagałoby to znajomości treści całości rozmów, jakie odbywały się między nimi podczas spotkań. Prawdopodobnie są one przeceniane ze względu na rzekomy filosemityzm prezydenta Rosji, który częstokroć pozytywnie wypowiada się na temat narodu żydowskiego czy własnych życiowych doświadczeń z Żydami⁷². Komentarze W. Putina należałoby interpretować jako element dyplomacji rosyjskiej, starającej się o dobre relacje z najważniejszymi państwami na świecie.

Do najistotniejszych najnowszych wydarzeń w dialogu rosyjsko-izraelskim, w którym istotną rolę odgrywa historia i wydarzenia drugiej wojny światowej, należy zaliczyć zapowiedź premiera B. Netanjahu dotyczącą postawienia pomnika ku czci i pamięci ofiar blokady Leningradu w prestiżowym miejscu w Jerozolimie. Monument ma stanąć na promenadzie Armon Hanatziv, z której rozpościera się widok na Stare Miasto, zatem w miejscu szczególnie odwiedzanym przez turystów, będącym wręcz wizytówką Izraela. Dodatkowo zadeklarowano budowę muzeum (ze środków izraelskich) poświęconego Żydom walczącym w szeregach Armii Czerwonej podczas drugiej wojny światowej. Choć nie sprecyzowano, kiedy miałoby to nastąpić, zaproszono wstępnie prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina na uroczystości zarówno odsłonięcia wspomnianego pomnika, jak i otwarcia muzeum⁷³.

Istotnym wydarzeniem dla obu państw stała się również premiera rosyjskiego filmu wojennego *Sobibór* w reżyserii Konstantina Chabińskiego. Został on przyjęty

⁷⁰ *Israel and Russia: BBFs? Netanyahu's budding 'bromance' with Putin*, https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2016/06/08/israel-and-russia-bbfs-netanyahus-budding-bromance-with-putin/?noredirect=on&utm_term=.7ef1d8355f0f (dostęp: 28.04.2019).

⁷¹ Warto zauważyć, iż dobre relacje rosyjsko-izraelskie są kojarzone wyłącznie z osobą W. Putina jako prezydenta Rosji. Zdaniem niektórych kręgów nigdy stosunki tych państw nie były tak dobre jak obecnie. Zob. Y. Trofimov, *Israel caught in U.S.–Russia Rift over Syria*, <https://www.wsj.com/articles/israel-caught-in-u-s-russia-rift-over-syria-1523465312> (dostęp: 28.04.2019).

⁷² Zazwyczaj analitycy powołują się na historię byłej nauczycielki Putina – Miny Berliner, zmarłej w Izraelu w 2005 r. Prezydent Rosji wsparł ją finansowo, a ambasada FR w Tel Awiwie zorganizowała jej pogrzeb. Zob. *В Израиле умерла Мина Юдицкая, которая учила Путина немецкому языку*, <https://www.vesty.co.il/articles/0,7340,L-5058135,00.html> (dostęp: 10.09.2019). W. Putin opisywał również pozytywnie swoje relacje z pewną rodziną żydowską w okresie jego dzieciństwa. Zob. N. Gevorkyan, N. Timakova, A. Kolesnikov, *First Person: An Astonishingly Frank Self-Portrait by Russia's President Vladimir Putin*, PublicAffairs, New York 2000, s. 11.

⁷³ R. Aren, *Netanyahu in Moscow tells Putin Israel will continue hitting Iran in Syria*, <https://www.timesofisrael.com/netanyahu-tells-putin-israel-will-continue-to-take-action-against-iran-in-syria/> (dostęp: 29.04.2019).

entuzjastycznie przez izraelskie elity rządowe⁷⁴. Interpretuje się go również jako reakcję Federacji Rosyjskiej na wykluczenie jej przez Polskę z komitetu zajmującego się realizacją projektu muzeum poświęconego ofiarom nazizmu w Sobiborze⁷⁵. Premiera filmu przyczyniła się także do zwiększenia świadomości społeczeństwa rosyjskiego na temat powstania w obozie zagłady w Sobiborze.

Jak można zauważyć, pole dla eksploatawania motywów historycznych dla budowy korzystnych dla obu stron relacji rosyjsko-izraelskich jest szerokie. Choć obecnie stanowiska obu państw, szczególnie w zakresie polityki wobec Syrii i Iranu, różnią się, co skrzętnie wykorzystywane jest przez Stany Zjednoczone na rzecz odbudowy bliższych stosunków z Izraelem, B. Netanjahu kontynuuje swoją wielowektorową politykę zagraniczną, w której uwzględnia także Rosję. Nie zaprzestał on bowiem częstych spotkań z prezydentem W. Putinem oraz inicjatyw kulturalno-historycznych mających zbliżyć do siebie oba kraje. Można interpretować owe gesty jako „symboliczne”, lecz spełniają one swoją rolę w momencie, gdy trudne jest wypracowanie konsensusu na poziomie militarnym (Syria) czy praktyki politycznej (Iran). Przeciż USA również uciekają się do gestów „symbolicznych”, jak przeniesienie ambasady amerykańskiej do Jerozolimy czy uznanie suwerenności izraelskiej nad Wzgórzami Golan wbrew stanowisku przeważającej większości społeczności międzynarodowej.

Zabiegi izraelskie unaoczniają jednocześnie, iż dla uzyskania dostępu do rynków środkowo- i wschodnioazjatyckich jest potrzebna aprobatą Rosji, a przynajmniej unormowane z nią relacje. Kryzys wizerunkowy Izraela w Europie Zachodniej oraz jej własne problemy wewnętrzne w ramach Unii Europejskiej nastawiły elity izraelskie sceptycznie również pod względem ekspansji gospodarczej kraju. Izrael jest obecnie najżywotniej zainteresowany rynkami azjatyckimi.

Podsumowanie

Oba państwa mają możliwość współpracy na wielu płaszczyznach. Szczególnie ważne z punktu widzenia Rosji jest zachowanie poprawnych relacji z Izraelem w kontekście utrzymywania swoich wpływów na Bliskim Wschodzie. Niełatwe jest ich budowanie ze względu na politykę Moskwy wobec Teheranu. Należy jednak dostrzec, iż Rosja stara się również i w tym kontekście stosować politykę „balansu”, np. zawierając dostawę swojego systemu antyrakietowego S-400 dla Iranu⁷⁶.

⁷⁴ C. Liphshiz, *Why a gory Holocaust film is a blockbuster in Russia*, <https://www.timesofisrael.com/why-a-gory-holocaust-film-is-a-blockbuster-in-russia/> (dostęp: 29.04.2019).

⁷⁵ Oprócz Polski państwami zaangażowanymi w realizację budowy muzeum są Holandia, Izrael i Słowacja.

⁷⁶ *Russia Rejected Iran S-400 Missile Request Amid Gulf Tension, Officials Say*, <https://www.themoscowtimes.com/2019/05/31/russia-rejected-iran-s-400-missile-request-amid-gulf-tension-officials-say-a65818> (dostęp: 3.06.2019).

Dla Jeruzolimy zasadniczy jest natomiast dostęp do rynków chińskich, indyjskich i brazylijskich, a co za tym idzie – dobre relacje z Rosją ze względu na istotność w tych krajach wpływów rosyjskich. Bardzo ważna jest także korzystna dla Izraela obecność Federacji Rosyjskiej na Bliskim Wschodzie w kontekście potencjalnego zagrożenia ze strony państw muzułmańskich. Izrael uważnie i z niepokojem obserwował również wydarzenia nazywane Arabską Wiosną oraz przemiany w Egipcie.

Warta podkreślenia jest obecność radzieckich Żydów w izraelskiej polityce. Szczególnie interesująca jest aktywność partii Nasz Dom Izrael, z którą m.in. nie udało się Likudowi sformować rządu i w efekcie Kneset podjął decyzję o samorozwiązaniu⁷⁷. Choć partia A. Liebermana zdobyła zaledwie pięć miejsc w parlamencie, stała się tym samym języczkiem u wagi z punktu widzenia partii B. Netanjahu. Wysokim poparciem w Izraelu cieszą się partie prawicowe (szczególnie dzięki elektoratowi wywodzącemu się właśnie z *olim*), które – niezależnie od tego, która z nich będzie rządzić – będą starały się układać relacje Jeruzolima–Moskwa w sposób pozytywny.

Choć Izrael otrzymuje znaczne środki finansowe od Stanów Zjednoczonych, z których ok. 80% używanych jest na zakup amerykańskiej broni⁷⁸, stara się jednocześnie utrzymywać kontakty z Federacją Rosyjską. Sprzyja temu wspólna historia, a w szczególności doświadczenie drugiej wojny światowej. Staje się to coraz bardziej istotne, gdy w Europie dokonuje się reinterpretacja owych wydarzeń historycznych. Oba państwa walczą o jak najkorzystniejszą dla siebie narrację w tym kontekście i pragną czynnie uczestniczyć w dyskusji np. na temat Armii Czerwonej. Należy mieć na uwadze, iż świętowanie Dnia Zwycięstwa i pamięć o radzieckich żołnierzach są szczególnie ważne nie tylko dla Rosji, ale również dla Izraela, natomiast tzw. sojusze między państwami regularnie ulegają zmianom.

Memories of the Second World War and Russian-Israeli relations

This article examines the state of Russian-Israeli relations. It emphasizes that historical policy regarding the Second World War has been the most important determinative factor in bilateral foreign relations between the two countries. To verify this hypothesis, the author analyses the forging of a common historical narrative, influenced by Jewish participation in military elites of the USSR, Soviet support for the establishment of Israel, and perceptions of the role of the Red Army in liberating Europe from Nazism. The article also identifies additional factors affecting the state of Russian-Israeli relations, including the participation of Russian *olim* in the political and cultural life of Israel and private relations between the heads of both countries.

Keywords: Russian Federation, Israel, historical policy, historical memory, the Second World War, *olim*, Russian Jews.